

Seyran ƏLİYEV
Filologiya elmləri namizədi
Bakı Dövlət Universiteti
e-mail: seyranaliyev.bdu@rambler.ru

**“DƏDƏ QORDUD KİTABI”NIN İNGİLİS DİLİNƏ P.MİRABİL
TƏRCÜMƏSİNİN POETİK LEKSİKASI
(Bədii təyinlərin tərcüməsi əsasında)**

Seyran ALIEV
**THE POETIC LEXICOLOGY OF “THE BOOK OF DEDE-KORKUT” IN
P.MIRABILE’S TRANSLATION**

Summary

In this article the poetic-lexicology of “The Book of Dede-Korkut” translated by P.Mirabile was analysed. On the base of the translation of epithet P.Mirabile’s interesting and scientific thoughts on the poetic-lexicology have been brought into consideration.

Key words: epos, ozan, oghuz, epithet, poetic-lexicology.

Сейран АЛИЕВ
**ПОЭТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА “КИТАБИ ДЕДЕ КОРКУТ”
В ПЕРЕВОДЕ П.МИРАБИЛА**

Резюме

В статье были анализированы поэтические свойства “Китаби Деде Коркут” в переводе П.Мирабила. На основании перевода метафор “Китаби Деде Коркут” в данной статье привлекаются к рассмотрению интересные и научные взгляды П.Мирабила связанные с поэтикой эпоса.

Ключевые слова: эпос, озан, огуз, эпитет, поэтические лексика.

Məsələnin qoyuluşu. Poetik leksika “Dədə Qorqud kitabı”nın tarixi zənginliyinin əsas daşıyıcılarından biridir. P.Mirabilin ingilis dilinə tərcüməsində DQK-dəki epitetlərdə öz əksini tapan poetik-leksik zənginlik araşdırılmış, uyğun təsnifat əsasında bu zənginliyin dil mahiyyəti ortaya qoyulmuşdur.

Hər tərcümə bir dünyagörüşünün, ifadə sisteminin canlandırılması, bərpa edilməsi deməkdir. Başqa dil sistemlərində adekvat dil vasitələrinin tapılması, tipoloji-paralel özəlliklərin müəyyənləşdirilməsi tərcüməçinin təfəkkürü, savadı, bacarığı, bu sahədəki ustalığı və təcrübəsi ilə ölçülür. Ümumiyyətlə, “Dədə Qorqud kitabı”nın rusçaya, ingiliscəyə, almançaya, serbcəyə, gürcücəyə, fransızçaya, Litva və latış dillərinə tərcümə materialları göstərir ki, bu qədim oğuz-Azərbaycan abidəsini öz dillərinə çevirən mütəxəssislər ümumi, qədim türk şeirini, türk folklorunu, türk şeir mədəniyyətinin aparıcı qanuna-uyğunluqlarını gözəl bilmiş və tərcümə prosesində ümumtürk folklor, şeir, dastan tərcümə ənənəsini lazımınca öyrənmiş və öyrəndiklərini konkret tərcümə örnəyində gerçəkləşdirmişlər.

Şübhəsiz ki, ən ideal tərcümədə də orijinalın təbii nəfəsi, incəlikləri tam qorunub saxlana bilmir.

P.Mirabilin “Dədə Qorqud kitabı”nın ingilis dilinə tərcüməsi orijinalın bədii-poetik strukturuna yaxınlığı ilə seçilir. Tərcüməçi eposun bədii ovqatını, poetik vüsətini saxlamaq üçün oğuz türkcəsinin, konkret olaraq Azərbaycan dilinin özəlliklərini, xüsusi ilə onun fonetik, leksik, qrammatik özəlliklərini qoruyub saxlamağa çalışmışdır.

Poetik leksika və ya üslubi-poetik leksika linqvistik poetikanın tərkib hissəsidir. Sözün bir dil vahidi kimi semasioloji təhlili dilçilikdə nə qədər zəruridirsə və bu təhlilə uyğun metodlara söykənsə, poetik-leksik təhlil də sözün bədii-obrazlı, ədəbi-estetik imkanlarına bağlıdır. Hətta konkret bir ədəbi-bədii əsərin həm sırf leksik və ya leksikoloji təhlili aparıla bilər, həm də bədii-poetik və linqvopoetik təhlili gerçəkləşdirilə bilər.

“Dədə Qorqud kitabı”nı ingilis dilinə uğurla tərcümə edən P.Mirabilin poetik leksikası, elmi-nəzəri münasibəti və praktik çevirmələri ayrıca araşdırma mövzudur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, P.Mirabilin motivləri dastanların “skeleti” adlandırmışdır. Lakin motivlər özlüyündə sənət əsəri yox, bir salnamə ola bilər. Motivləri və onların fonunda təsvir olunan tarixi hadisələri sənət əsərinə çevirən bədii-poetik vasitələr sistemidir. Məhz bədii vasitələrdən məharətlə istifadə nəticəsində “skelet” ətə-qana dolur, canlanır. Paltar, geyim insanı bəzədiyi kimi, formulalar, bədii vasitələr də motivləri canlandırır.

İstər Avropa, istərsə də türk qəhrəmanlıq eposları bədii əsər kimi formalaşmadan öncə təmsil etdikləri xalqların ulu keçmişlərini təsvir və təcəssüm etdirən salnamələr, əhvalatlar olmuşlar. “Təbii ki, bütün qəhrəmanlıq dastanları kimi “Dədə Qorqud” adlı oğuznamə də dövründən uzaqlaşdıqca, tarixin sırf tarix əsərlərində əks olunması ilə bağlı elmi diqqətin bu abidələrə yönəlməsi seyrəldikcə, bədiilik faktı hegemonlaşmış, salnamə-dastan dastanlığa doğru inkişaf etmişdir” (4, 151).

DQK-nın ingilis, rus, fransız... dillərinə tərcüməsində tərcümə edilən dilin və “Dədə Qorqud kitabı”nın dilinin leksik özəllikləri aparıcıdır. Bu, dil sistemində leksikanın rolunu əks etdirir. Dil və təfəkkür, dil və yaşam tərzini, dil və etnoqrafiya özəlliklərinin ağırlıq mərkəzi məhz leksikadır.

Şəkil və məzmunca söz qrupları, xüsusilə, çoxmənalılıq kateqoriyası, deyim xəzinəsi, məcazlar sistemi, əsasən, metaforalar, metonimiyalar, bədii təyinlər, müqayisələr leksik-poetik zənginliyin ifadəsi kimi ortaya çıxır.

Bizim məqsədimiz bu nəzəri qaynaqlara söykənərək DQK-nın ingiliscəyə tərcüməsində ortaya çıxan poetik-leksik problemləri, epitetlərin tərcüməsinə əsaslanaraq, işıqlandırmaqdır.

Həm türk, həm də Avropa eposlarında ozanlar (Avropada bardlar, minezingerlər, rapsodlar...) məcazlardan istifadə etməklə orta əsr düşüncəsini obrazlarla (metaforik dil ilə) verməyə çalışmışlar.

“Reallığı dəyişməklə sonsuz olaraq bir əşyadan başqasına keçmə, ardıcıl şəkildə əşyadan sözə və ya sözdən əşyaya keçmə Avropa-türk ağız ədəbiyyatını yaradan əsas keyfiyyətlərdir. Hiperbola, metafora, bənzətmə, metonimiya, təxsis qəhrəmanlıq dünyasını təsvir etmək üçün aşığıların istifadə etdikləri tex-

niki vasitələrdir; bunlar qəhrəmanlıq səhnələrini çəkmək üçün aşuqların işlədikləri rənglərdir” (10, 45).

P.Mirabil həm DQK-da, həm də Avropa eposlarında adları çəkilən bədii vasitələrdən geniş şəkildə və böyük sənətkarlıqla istifadə olunduğunu qeyd edir.

P.Mirabilin “Dədə Qorqud kitabı”nın ingilis dilinə tərcüməsi orijinalın bədii-poetik strukturuna yaxınlığı ilə seçilir. Tərcüməçi eposun bədii ovqatını, poetik vüsətini saxlamaq üçün oğuz türkcəsinin, konkret olaraq Azərbaycan dilinin özəlliklərini, xüsusi ilə onun fonetik, leksik, qrammatik özəlliklərini qoruyub saxlamağa çalışmışdır.

A.N.Veselovskinin “epitetin tarixi qısaltılmış şəkildə poetik üslubun tarixidir” (6, 73) deməsi bir dilin materialına söykənir. Bədii təyinlərin bir tərəfdən leksik-semantik sistemlə (çoxmənəlilik, məcazlaşma, valentlik, semantik differensiallaşma və s.) və eləcə də sintaktik sistemlə (funksiya, təyinetmə qanunauyğunluğu və s.) bağlıdır. Semantik-sintaktik özəllik bədii təyinləri bir dil və nitq vahidi olaraq şərtləndirir.

Nəzərə alsaq ki, oğuznamələrin dili (mifoloji ünsürlər, rəmzlər, kodlaşmış işarələr və s.) həm də ezoterik-gizli dildir, o zaman DQK-nın məcazlar sistemi, o cümlədən bədii təyinlər ayrı bir maraq kəsb edir. Gələcəyin keçmişdə yazılmış (və ya deyilmiş, söylənmiş) olması bizdən DQK-nın dilinə, eləcə də onun ingilis dilinə tərcümələrinin dil və üslubuna xüsusi bir diqqətlə yanaşmağı tələb edir.

“Paradiqmatik (dışardan kodlanma) və sintaqmatik (içəridən, daxildən) kodlanma” (Y.M.Lotman) bədii təyinlərin Azərbaycan dilində (ümumən türk dillərində), eləcə də, ingilis dilində oynadığı rolu açıqlayır.

Onu da qeyd etməyi lazım bilir ki, DQK-nın dilində bədii təyinlərin kəmiyyəti 150-yə qədərdir. Eposun dilindəki bədii təyinlərin kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri onları məcazların digər növlərindən fərqləndirir ki, bu xüsusiyyət də ingilis dilinə tərcümələr üçün də adekvatdır.

Məcazın ən geniş yayılmış növlərindən biri bədii təyinlərdir. “Epitet müəyyən sözə aid olub, onu təyin edir. Başqa bir sözü qüvvətləndirmək və zənginləşdirmək üçün əlavə edilən sözə epitet deyilir. Epitet təsvir edilən hadisənin bu və ya digər xarakter əlamətlərinin meydana çıxarılmasında, onun qiymətləndirilməsində mühüm rol oynayır, haqqında bəhs edilən əşyaya aydınlıq, obrazlılıq verir, onun haqqında canlı təsəvvür yaradır” (2, 130).

İngilis dilində, xüsusilə qədim ingilis dilində epitetlərin bədii-poetik funksiyası, ümumi linqvistik səciyyəsi DQK-nın ingiliscəyə tərcüməsi üçün önəmli əhəmiyyət kəsb edir. M.J.Stebelin-Kamenski “Tarixi poetika” əsərinin bir bölməsini belə adlandırmışdır: “Qədim ingilis poeziyasında substantiv epitetlər (qədim ingilis poetik üslubunun inkişafı məsələsi haqqında)” (8, 4).

Bu araşdırmada müəllifin məqsədi poetik vasitələr sistemi içərisində bədii təyinlərin bədii funksiyasını, ifadə vasitələrini, onların struktur və semantik özəlliklərini açmaq, bədii təyinlərin təmsalında poetik üslubun diaxronik özünəməxsusluğunu ortaya qoymaq olmuşdur.

Daha çox “Beovulf” abidəsinin dil faktlarına söykənən müəllif bu mövzuda yazan əvvəlki müəlliflərə əsaslanaraq aşağıdakı xüsusiyyətləri vurğulayır:

1. Məlum vəziyyətlərdə mürəkkəb sözlərin birinci ünsürü-isim və ya sifət xalis ornamental funksiyada çıxış edir, yəni, demək olar ki, heç bir mənə kəsb etmir (müqayisə et: Azərbaycan bayatılarında birinci misradakı söz və ya söz qrupları kimi - S.Ə.).

2. Bu hadisə alliterasiyanın tələblərilə şərtlənir;

3. Həmin hadisə “Beovulf” üçün xarakterikdir.

Türk dillərində, o cümlədən Azərbaycan dilində bədii təyinlərin məcazi mənada olması şərtidir.

Qədim ingilis dili üçün də bu semantik-poetik funksiya ciddi rol oynayır.

Düşmənçilik və dostluq, sevinc və kədər, zənginlik və yoxsulluq, sevgi və nifrət, xəyanət və mərdlik... münasibətlərini bütün mətn boyu qabartmaq, kontrastiv ifadəliliyi artırmaq üçün bədii təyinlərin ingilis dilində mövcud imkanlarından geniş istifadə edən tərcüməçi DQK-nın bədii dünyasını olduğu kimi verməyə çalışmış və çox zaman buna uğurla nail ola bilmişdir.

Qədim ingilis dilində “inkorporlaşmış epitetlər” adlanan bədii təyinlər də mühüm rol oynayır. “Müəyyən substantiv təyinlik adı daşıyan (mənası daşıyan – S.Ə.) isimlər o zamanlar daha çox keyfiyyət anlamı daşımışlar, nəinki indi” (7, 22).

German dilləri üçün xarakterik olan bu xüsusiyyət Azərbaycan dilində *daş, dəmir...* kimi atributiv isimlərə də aiddir. Bu isimlər sifətə çox bənzəsələr də, sifətin dərəcə əlamətlərini qəbul edə bilmirlər, yalnız sintaktik funksiya onları bədii təyin kimi müəyyənləşdirir.

Qədim ingilis dilində qüvvələndirici funksiyada çıxış edən keyfiyyət, əlamət, rəng... anlamlı bədii təyinlərin DQK-dakı adekvatlarının tapılmasında və işlənməsində tərcüməçinin xidmətləri çox olmuşdur.

Bədii təyinlərin epik əsərlərdə böyük rol oynadığını vurğulayan P.Mirabil dastanların məhz bədii vasitələr, o cümlədən bədii təyinlər sayəsində sənət əsərinə çevrildiyini qeyd edir. Müəllifə görə, dastanlar hadisələri əks etdirən bir güzgü deyil və onlar yalnız dastan qoşanın tarixi hadisələri yaradıcı şəkildə təsvir etməsi sayəsində sənət əsərinə çevrilirlər. bu zaman ozanın təxəyyül dünyası gerçək dünyanı üstələyir. Dastanların dəyərini ozanların məharəti ilə əlaqələndirən P.Mirabil yazır: “Dilin forması, şərhin üslubu və ya nitq,.. nitq vahidləri və ya məcazlar: həqiqətən də bütün bunlar Ozanın seçimidir” (10, 26).

Məhz buna görə də müəllif bədii təyinlərin, o cümlədən tərcümə zamanı bəzi problemlər yaradan metoforik mahiyyət daşıyan müxtəlif rənglərlə bağlı təyinlərin təcüməsinə həssaslıqla yanaşmışdır. Təyinləri tərcümə edərkən müəllif bir sıra amilləri, o cümlədən onların həqiqi və məcazi mənalarını, təyin etdikləri sözü, ingilis dilindəki müvafiq sinonim və antonimlərin hansının orijinala daha uğurlu adekvat olmasını, həm də onların alliterasiya yaratmaq imkanlarını, qədim ingilis dastan dilində necə işlənməsini nəzərə almışdır. Dediklərimizi sübut etmək üçün rənglərlə bağlı bəzi örnəklərə nəzər salaq:

qara	{	vaqiə (5, 46)	black	{	dream (10, 82)
		otaq (5, 39)			tent (10, 65)
		keçə (5, 39)			mat (10, 65)
		qoyun (5, 39)			sheep (10, 65)
		saç (5, 39)			hair (10, 65)
		salxım (5, 76)			cluster (10, 148)
		polad (5, 40)			steel (10, 67)
		baş (5, 42)			head (10, 72)
		ölüm (5, 45)			death (10, 78)
		yer (5, 46)			earth (10, 79)
		göz (5, 46)			eyed (10, 79)

Nümunədən göründüyü kimi, orijinaldakı “qara” sözü ingilis dilinə “black” (qara) sifəti vasitəsilə tərcümə olunmuşdur. Bu nümunələrin üçündə (qara vaqiə, qara ölüm, qara yer) qara sözü məcazi, digərlərində isə həqiqi mənada işlənmişdir. Müəllif “black” (qara) sözünün ingilis dilində müvafiq mənə çalarlarına malik olduğunu nəzərə alaraq onu bütün hallarda orijinalda olduğu kimi qara sözünün qarşılığı kimi saxlamışdır.

Məlumdur ki, “qara vaqiə” və “qara ölüm” söz birləşmələrində qara sözü pis, qorxulu, uğursuz mənasında işlənmişdir. Bu baxımdan “black dream” (pis, bəd, uğursuz yuxu) və “black death” (pis, amansız ölüm) olduqca uğurlu tərcümə sayılmalıdır. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, qorxulu xəstəlik olan taun ingilis dilində “black death” (qara ölüm) adlanır. Əslində “qara otaq”, “qara keçə” və “qara qoyun” ifadələri də pislik, təhqir, hörmətsizlik anlamlarını ifadə etdiklərindən metaforik mahiyyət daşıyır və “black” sözündən “qara” sözünün adekvatı kimi istifadə olunması tərcümədə orijinaldakı metaforik mahiyyəti saxlamağa imkan verir.

İngilis danışq dilində “black sheep” (qara qoyun) ifadəsinin məcazi mənada “qotur qoyun” və yaxud “ailənin eybi”, “ailəni rüsvay edən” anlamlarında işləndiyini nəzərə alsaq, “qara qoyun”un “black sheep” kimi tərcümə olunmasının orijinala nə dərəcədə səsləşdiyini deməyə ehtiyac qalmır.

P.Mirabil “qara” sifətini bütün hallarda “black” sözü ilə tərcümə etmişdir. Bizim fikrimizcə, “qara dağ” birləşməsinin “black mountain” (qara dağ) şəklində tərcümə edilməsi düzgün deyil. Orijinalda qara sözü böyük mənasında işləndiyi halda, tərcümədə “black” sözü ancaq rəng bildirir. Bizim fikrimizcə, bu tərkib “big mountain” və ya “high mountain” şəklində tərcümə olunsaydı, daha uğurlu olardı.

P.Mirabilin mümkün olduğu qədər orijinaldakı müvafiq təyinləri ingilis dilinə eyni mənəni daşıyan sözlərlə tərcümə etməyə çalışdığını göstərmək üçün daha bir neçə nümunə göstərək.

ağ	{ <ul style="list-style-type: none"> otaq (5, 39) əl (5, 71) meydan (5, 40) boyun (5, 71) saqqal (5, 41) don (5, 72) birçək (5, 40) süd (5, 42) ət (5, 87) 	white	{ <ul style="list-style-type: none"> tent (10, 65) hand (10, 138) arena (10, 69) neck (10, 138) bearded (10, 69) clothes (10, 140) haired (10, 69) milk (10, 74) flesh (10, 175)
altun	{ <ul style="list-style-type: none"> ada (5, 40) ayaq (5, 46) beşik (5, 50) yüzük (5, 56) xaç (5, 66) 	golden	{ <ul style="list-style-type: none"> spear (10, 61) goblets (10, 79) cradle (10, 88) ring (10, 101) cross (10, 126)

Göstərilən nümunələrdə “ağ” və “altun” təyinlərinin eyni mənəni daşıyan sözlərlə, “white” (ağ) və “golden” (qızıl) tərcümə olunması təqdirəlayiqdir.

Bir məsələni də qeyd etmək istərdik ki, “golden” (qızıl) sözü həm həqiqi, həm də məcazi mənada işlənir və yuxarıdakı nümunələrin hamısında bu söz həqiqi mənada işlənmişdir. Bu nümunələri həm də “gold” sözü vasitəsilə tərcümə etmək olardı. C.Luis “qızıl üzük” birləşməsindəki “qızıl” sözünü “gold” kimi tərcümə etmişdir. (9, 84) Lakin “gold” sözü isim “golden” isə sifət olduğundan P.Mirabil tərcümədə “golden” sözünü işlətməyi üstün tutmuşdur.

Tərcümədə eyni sifətlə işlənmiş təyinlərin müxtəlif leksik vahidlərlə tərcüməsi daha çox maraq doğurur.

P.Mirabil təyin olunan sözün mənasını nəzərə alaraq daha uğurlu adekvatlar tapmağa çalışmış və buna çox gözəl nail olmuşdur. Biz nümunələr əsasında fikrimizi əsaslandırmağa çalışacağıq.

qatı	{ <ul style="list-style-type: none"> qəzəb (5, 40) fəraq (5, 60) yay (5, 41) daş (5, 40) tuta (5, 52) 	{ <ul style="list-style-type: none"> terribly angry (10, 69) terrible seperation (10, 113) strong bow (10, 71) hard rock (10, 67) violently hit it (10, 97)
-------------	--	--

Birinci iki nümunədə “qatı” sözü eyni kökdən olan sözlərin vasitəsilə tərcümə olunmuşdur. Lakin orijinaldan fərqli olaraq “qatı” sifəti “terribly” zərfi, “qəzəb” ismi isə “angry” (acıqlı) sifəti ilə tərcümə olunmuşdur. Bununla belə “terribly angry” (olduqca (bərək) acıqlı) ifadəsi orijinala çox yaxındır. C.Luisin tərcüməsində bu ifadənin olduğu cümlə “Wrath will fall on you from Bayındır Khan.” (Bayındır Xanın sənə qəzəbi tutacaq.) (9, 32) şəklində tərcümə olunmuşdur. Göründüyü kimi, tərcümədə “qatı” sözü öz əksini tapmamışdır.

P.Mirabilin orijinaldakı stukturu dəyişdirməsinə baxmayaraq, o bütövlükdə cümləni uğurlu tərcümə etmişdir. “He will be terribly angry at you”

(Onun sənə bərk acığı tutacaq.) (10, 69). “Qatı yay” birləşməsindəki “yay” sözünü “strong” (möhkəm) sifəti ilə tərcümə etmişdir.

“Qatı daş”ın tərcüməsində P.Mirabil “hard” (bərk) sözündən istifadə etmişdir.

Nümunədən görüldüyü kimi, “qəzəb”, “fəraq”, “yay”, “daş” sözlərinin mahiyyətini nəzərə alan P.Mirabil onlar üçün özlərinə məxsus çox uğurlu atributlar tapmışdır.

Müəllif “qatı” sözünün müvafiq qarşılığını seçərkən, bu sözün ümumi cümlədə alliterasiya yaratmaq imkanını da nəzərə almışdır. “Strong” sözünün işləndiyi cümləyə nəzər salsaq, bunu aydın görə bilərik. “Dirsa Khan took his strong, wolf-sinew strung bow in hand” (10, 71). Cümlədə “strong” sözü [s] səsi ilə başlayan “sinew” (vətər) və “strung” (toxunmuş) sözləri ilə birlikdə alliterasiya nümunəsi yaratmışdır.

Eyni sözləri [h] səsi ilə başlayan “hard” sifəti haqqında da deyə bilərik. İşləndiyi “This bull, if its horn gored hard rock, would grind it like flour.” Cümləsində “hard” sözü “horn” (buynuz) ismi ilə birlikdə alliterasiya fiqurunu yaradır.

P.Mirabilin bədii təyinlərin tərcüməsinə necə məsuliyyətlə yanaşdığını digər bir nümunədə də aydın görmək olar.

acı	{	söz (5, 40)	bitter words (10, 67)
		yaş (5, 64)	bitter tears (10, 121)
		ayran (5, 48)	sour ayran (10, 85)
		dırnaq (5, 57)	sharp fingernails (10, 107)

Əvvəlki nümunədə olduğu kimi P.Mirabil “acı” sözünün bu nümunələrdəki mənə çalarlarını nəzərə alaraq, onu müxtəlif sözlərlə tərcümə etmişdir. Birinci iki nümunədə “acı” sözü “bitter” sifəti ilə tərcümə olunmuşdur. İngilis dilində “bitter” sözü “word” (söz), “tear” (göz yaşı) kimi müxtəlif isimlərlə birləşib məcazi mənə daşıyır. Bu tip birləşmələrin Avropa dastanlarında da çox işləndiyini qeyd edən P.Mirabil onların metaforik mənə daşdığını və qeyri-adi poetik təsirə malik olduqlarını yazır.

Üçüncü nümunədə “acı” sözü “sour” (turş) sözü ilə tərcümə olunmuşdur. Bu söz də dildə müxtəlif isimlərlə birləşib “sour apple” (turş alma), “sour milk” (turşumuş süd), “sour face” (turş sifət) kimi ifadələr əmələ gətirərək həm həqiqi, həm də məcazi mənada işlənə bilər. “Acı dırnaq” ifadəsindəki “acı” sözü “sharp” (iti) sifəti ilə tərcümə edilmişdir. “Sharp fingernail” (iti dırnaq) “acı dırnaq” ifadəsinin uğurlu qarşılığıdır.

P.Mirabil bu nümunələrdə də ingilis dilində işlətdiyi cümlələrdə bədii təyinlərin alliterasiya yaratmaq imkanlarını nəzərə almışdır. Bu nümunələrin işləndiyi cümlələrdə bədii təyinlər ya təyin etdikləri sözlə, ya cümlədəki fellə, ya da digər təyinlərlə alliterasiya fiqurunu yaradır.

“Have you shed bitter tears from your black eyes, girl?” (10, 121)

Bu nümunədə [b] səsi ilə başlayan “bitter” (acı) sözü həmin səslə başlayan digər təyinlə, “black” sözü ilə alliterasiya yaratmışdır.

Biz bu nümunələrin sayını istənilən qədər artırmağa bilirik, lakin göstərdiyimiz örnəklərin fikrimizi açıqlamağa imkan verdiyindən bunlarla kifayətlənməyi lazım bildik.

P.Mirabil tərcüməsində bədii təyinlərlə bağlı bir məsələ də diqqəti cəlb edir. Müəllif orijinalda müxtəlif leksik vahidlərlə ifadə olunmuş təyinləri müxtəlif mənə çalalarına malik eyni sözlə tərcümə etmişdir. Fikrimizi aydınlaşdırmaq üçün bunların bəzilərini nəzərdən keçirək.

al yanaqlım (5, 39)	}	cheeks (10, 66)
alaca qan (5, 40)		blood (10, 94)
qızıl dəvə (5, 48)		camel (10, 69)
qırmızı otaq (5, 55)		tent (10, 65)

Nümunədən görüldüyü kimi “al”, “alaca”, “qızıl”, və “qırmızı” təyinləri ingilis dilinə “red” (qırmızı) sifəti ilə tərcümə olunmuşdur. “Red” sözünün ingilis dilində sadalanan isimlərin atributu kimi işləndiyini nəzərə alaraq P.Mirabilin orijinaldakı müxtəlif təyinlərin “red” sözü ilə tərcümə etməsini həm uğurlu, həm də təbii hesab etmək lazımdır.

Maraqlıdır ki, P.Mirabil “alaca at” (47) birləşməsindəki “alaca” sözünü “white-blazed” (ağ-qaşqa, ala-bula, ləkəli) söz birləşməsi ilə tərcümə etmişdir. C.Luis bu nümunədəki alaca sözünü “dappled” (ala-bula, əlvən) sifəti ilə tərcümə etmişdir (9, 44).

Bizim fikrimizcə, P.Mirabilin “alaca at” birləşməsini “white-blazed horse” şəklində tərcümə etməsi təsadüfi deyil. O, Qaraca Çobanın kafiri ələ saldıqını, onun silahına, geyiminə və atına lağ etdiyini yaxşı bildiyindən “alaca” sözünü “red” sözü ilə deyil, müəyyən mənada bu cümlədə təhqiramiz səslənən “white-blazed” sözü ilə tərcümə etmişdir.

Bədii təyinlərlə zəngin olan DQK-da elə təyinlər var ki, özləri də digər bir və ya bir neçə sözlə təyin olunur. Bu qrup təyinlərin başqa dillərə, o cümlədən ingilis dilinə tərcüməsi xeyli çətinliklər törədir. Belə çətinliklərdən biri təyinlərin orijinaldakı və tərcümə olunan dildəki sırası (adıcılıq) ilə bağlıdır. İngilis dilində keyfiyyət bildirən sifətlərin təyin olunan sözdən əvvəl bir neçə sıralanma forması var. Bunlardan daha məqbul sayılan aşağıdakı ardıcılıqdır: ölçü-ümumi təsvir-yaş-forma-rəng-material-mənşə-məqsəd (sonuncu mürəkkəb isimlə yarıdan Cerund tərkibləridir) (11, 35).

Türk dillərində qeyri-həmcins təyinlərin sıralanması ilə əlaqədar müxtəlif fikirlərin mövcud olduğunu qeyd edən Ə.M.Cavadov ifadə vasitələrindən asılı olaraq bu tip təyinlərin sıralanması ilə bağlı doqquz mümkün ardıcılıq göstərir (2, 62).

P.Mirabil bu qəbildən olan təyinləri ingilis dilinə tərcümə edərkən bəzən orijinaldakı ardıcılıq saxlamış, bəzən də onu ingilis dilinin qanunauyğunluqları əsasında sıralamışdır.

Tərcüməçi orijinaldakı sıralanmanı saxlayarkən uğurlu tərcümələrlə yanaşı, bəzən qeyri-dəqiq, dolaşq tərcümələrə də yol vermişdir. Orijinala səsləşən bəzi nümunələrə nəzər salaq:

əyri başlı çovkan (5, 47)	bent-headed club (10, 81)
qara qayğulu vaqiə (5, 47)	black, worrying dream (10, 82)
üç yeləkli qayın oqlar (5, 52)	three-feathered beech-arrows (10, 94)
ayağı uzun şahbaz at (5, 58)	long-hoofed, falcon-swift horse (10, 109)
qara gözlü yavuvlum (5, 59)	my black eyed betrothed (10, 1, 11)
qarğu dillü qayım oqlar (5,68)	lance-tongued, beechwood arrows (10, 131)
yaxşı-xub yigit (5, 75)	a fine handsome warrior (10, 146)

Bu nümunələrdə bədii təyinləri təşkil edən leksik vahidlər və onların sıralanması orijinalda olduğu kimi saxlanmışdır. Bu bədii təyinlərin işləndiyi cümlələr orijinaldakı morfoloji və sintaktik özəllikləri hifz etdiyindən onlar həqiqətən uğurlu tərcümələr sayılmalıdır.

Lakin bu qəbildən olan bəzi tərcümələr heç də istənilən qədər uğurlu hesab edilə bilməz. Fikrimizi açıqlamaq üçün aşağıdakı nümunələri nəzərdən keçirək:

qarlı qara dağların (5, 53)	black snowy mountains (10, 95)
imirzə xub yigit (5, 54)	handsom princely young warrior (10, 97)

köksi gözəl qaba dağlar (5, 68) great beautiful breasted mountains (10,131)

aqındılı qörklü su (5, 56) beautiful flowing water (10, 103)

Birinci nümunədə “black” (qara) sözü “snowy” (qarlı) sifətindən əvvəl işləndiyindən orijinaldakı fikir təhrif olunur, “qara qarlı dağlar” şəklində olan tərcümə uğursuz və anlaşılmaz təsir bağışlayır. Çünki bu tərcümədə “black” (qara) təyini “mountains” (dağlar) sözünə deyil, “snow” (qar) sözünə aid olur.

İkinci nümunədə “imirzə” sözünün adekvatı olan “princely” (şahzadə əsilli) sözü mənşə bildirdiyindən təyin etdiyi “warrior” (cəngavər) ismindən əvvəl işlənməli idi. C.Luis də bu tərcüməni P.Mirabil kimi etmişdir. Fikrimizə, P.Mirabil bu tərcüməni öz həmkarından götürmüşdür.

Üçüncü nümunədə “qaba” sözünün qarşılığı olan “great” (böyük) sözü də təyin olunan sözdən əvvəl işlənməli idi. “Köksi gözəl qaba dağlar” ifadəsində “gözəl” sifəti “köks” sözünə, “qaba” sifəti isə “dağlar” sözünə aiddir. Tərcümədə isə həm “great” həm də “beautiful” (gözəl) təyinləri “breasted” (döşlü) sözünə aid olur. “Great beautiful breasted mountains” ifadəsinin dilimizə tərcüməsi “böyük gözəl döşlü (sinəli) dağlar” olur ki, bu tərcümə də orijinala səsleşmir.

Aşağıdakı nümunələrdə P.Mirabil təyinlərin sıralanmasını dəyişdirib, lakin bu dəyişdirmə nə orijinalın mənasına, nə də onun poetik dəyərinə xələl gətirmir. Belə nümunələrin bəzilərini müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirək:

tövlə-tövlə şahbaz atlar (5, 46)	sturdy horses, stable by stable (10,80)
qatar-qatar qızıl dəvələr (5, 46)	red camels, row by row (10, 80)
dəniz qulunu boz aygır (5, 54)	a gray stallion, seat-born (10, 97)

Birinci iki nümunədəki “tövlə-tövlə” və “qatar-qatar” təyinlərinin adekvatları olan “stable by stable” və “row by row” təyin olunandan sonra işləniblər. İngilis dilində bu mövqedə adətən tərz-i-hərəkət zərfliyi işlənir. P.Mirabil bu təyinləri vergül işarəsi ilə aid olduqları “horses” (atlar) və “camels” (dəvələr) tamam-

lıqlarından ayırmışdır. Təyinlərin bu şəkildə işlənməi onların aid olduqları sözləri daha da emosional edir, onların poetik yükünü daha qabarıq nəzərə çarpdırır.

P.Mirabil bu tip təyinlərə böyük önəm verir, onların qeyri-adi dərəcədə poetik mahiyyət daşıdığını və onların dərin mənaya malik olduqlarını göstərir.

“Ağız ədəbiyyatında səslərin dünyası çox əhəmiyyətlidir. Nağıl qəhəmanlarının göstərdikləri şücaətlərin əks-sədasını verməlidir. Səslərin bu dünyası həm türk, həm də Avropa ozanlarının ifasında məcazlar vasitəsilə dinləyicilərə çatdırılır. DQK-da semantik dəyər daşıyan sözlər cüt-cüt işlənir. Məsələn, “gümbür-gümbür” nağaraların “səsidir”, “qıyma-qıyma” kəsilən ətin “səsidir”, “qatar-qatar” yalnız dəvələrin sırasını göstərmir, isimləri cütləşdirməklə qatar-qatar gedən dəvələrin ayaq səsi dinləyicinin qulağında “cingildəyir”! Bu, eyni dərəcədə “tövlə-tövlə” ifadəsinə də aiddir, ifadə sadəcə olaraq ağızınacan dolu olan tövlə demək deyil, həmçinin içərisində atların kişnəşdiyi və təpikləşdiyi bir tövlədir! “Hönkür-hönkür” sadəcə olaraq ağlayan bir şəxsi göstərmir, dinləyici bu alternativ metonimiyada göz yaşının səsinə eşidir. Bu “boncuq-boncuq” (axan göz yaşının səsi) və “kah-kah” (gülüş səsi) ifadələrində də belədir. İstər alliterasiya olsun, istərsə də assonans, səslərin bu cür “canlandırılması” ozanların teatrlaşdırdıqları tamaşalarda məharətlə işlətdikləri metonimik bir vasitədir” (10, 55).

Sonuncu nümunədə “sea-born” (dənizdə doğulmuş) təyini “dəniz” qulunun adekvatı kimi işlənmişdir. Bədii ədəbiyyatda işlənən bu söz təyin etdiyi sözdən sonra gəlsə də, ondan vergül işarəsi ilə ayrılrsa da, mənə baxımından onunla sıx bağlıdır və orijinaldakı vəzifəsini uğurla yerinə yetirə bilir.

DQK-da feli sifətlə ifadə olunmuş təyinləri P.Mirabil çox vaxt təyin budaq cümləsi vasitəsilə tərcümə etmişdir. Aşağıdakı nümunələr dediklərimizə gözəl sübutdur:

Kazan, who straightened and got up from his place! Qalqubanı yerindən duran Qazan!
Kazan, who rode on the back of his black-eyed horse! Qaragöz atın belini yatan Qazan!
Kazan, who attacked my black mountain and destroyed it! İlğiyuban qara dağım yıqan Qazan!
Kazan, who cut down great shady trees! Kölgəsicə qara ağacım kəsən Qazan!
Kazan, who took a knife and broke my wings! Bıçaq alıb, qanadlarım qıran Qazan!
Kazan, who slaughtered his only son Uruz! Yalnızca oğlum Uruza qıyan Qazan!
Kazan, who without waiting, raced upon his horse! (10, 142) Qazan! (5, 73)

P.Mirabil feli sifət tərkibləri ilə ifadə olunmuş təyinləri təyin budaq cümlələri ilə tərcümə etməklə sintaktik paralelizmin gözəl örnəklərini yaratmış və bununla da orijinaldakı yüksək pafosu, qeyri-adi ritmi qoruyub saxlamağa nail olmuşdur.

Biz artıq P.Mirabilin öz tərcüməsində təyin budaq cümlələrindən bədii təyin kimi geniş şəkildə istifadə etdiyini və bu cümlələrin təkrarı ilə sintaktik paralelizmin gözəl örnəklərini yaratdığını qeyd etdiyimizdən bu haqda daha geniş danışmağa ehtiyac duymuruq.

DQK-dakı bədii təyirlərin, o cümlədən bütövlükdə bədii vasitələrin P.Mirabil tərəfindən ingilis dilinə tərcüməsi haqqında, onun bu tərcümədə uğurları və bəzi nöqsanları haqqında ayrı-ayrı nümunələr təmsalında çox danışmaq olar. Fikrimizcə, bu başqa bir tədqiqat işinin mövzudur. Bu araşdırmada biz yalnız bədii təsvir vasitələrinin tərcüməsinin bəzi ümumi, eləcə də, fərdi xüsusiyyətlərindən danışmaqla kifayətləndik.

İşin elmi nəticəsi: Məqalədə P.Mirabilin mükəmməl tərcüməsi epitet örnəklərinin nümunəsində əhatəli şəkildə tədqiqata cəlb edilmiş, Azərbaycan dilinin poetik mənzərəsi ilə müqayisə olunmuşdur.

İşin elmi yeniliyi: Məqalədə qədim oğuz-Azərbaycan qəhrəmanlıq epusunun ingilis dilinə P.Mirabil tərcüməsinin leksik sistemi və poetik-linqvistik özəllikləri ortaya qoyulmuşdur.

İşin tətbiqi və əhəmiyyəti: Araşdırmada irəli sürülən müddəalar tərcümə və müqayisəli poetika nəzəriyyəsinin problemlərinin tətqiqi və onların linqvopoetik xüsusiyyətlərinin sistemləşdirilməsi araşdırmanın nəzəri əhəmiyyətini göstərir.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan bədii dilinin üslubiyatı. Bakı.: Elm, 1970, 357 s.
2. Cavadov Ə.M. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində sintaktik vahidlərin sırası. Bakı.: Elm, 1977, 117 s.
3. Əliyev S.Q. "P.Mirabil: "Dədə Qorqud kitabı" və orta əsr Avropa eposlarında işlənmiş ümumi motivlər və oxşar ifadə vasitələri. Dədə-Qorqud Dünyası, Məqalələr, Bakı.: "Öndər" nəşriyyat, 2004, s. 190-211.
4. Hacıyev T. Dədə Qorqud: Dilimiz düşüncəmiz. Bakı.: Elm, 1999, 213 s.
5. "Kitabi-Dədə Qorqud" ensiklopediyası. II ciddə, I cild, Bakı, Yeni Nəşrlər Evi, 2000, 564 s.

Rus dilində:

6. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. Л.: Гослитиздат, 1940, 648 с.
7. Жирмунский В.М. История немецкого языка. Л., 1938, 65 с.
8. Стеблин-Каменский М.И. Историческая поэтика. Л.: Изд-во ЛГУ, 1978, 174 с.

İngilis dilində:

9. Lewis G. The book of Dede-Korkut. London, 1974, 230 p.
10. Mirabile P. The book of the Oghus Peoples or Legends told and sung by Dede Korkut. Istanbul, 1990, 321 p
11. Thomson A.J., Martinet A.V. A practical English grammar. Oxford University press, 1986, 383 p.

Çapa tövsiyə edəni: Fil.e.d., prof. Seyfəddin Rzasoy